

A „kicsiny magyar világ” emlékezete*

Észak-Erdélyben, pontosabban Románia 1940 és 1944 között Magyarországhoz tartozó, magyarok (is) lakta településein¹ számos helytörténeti és honismereti tanulmány jelent meg az utóbbi másfél évtizedben. Ezek egy része inkább lelkes, nem szakmabeli gyűjtők keze nyomát mutatja, vannak azonban köztük igen színvonalas írások is.² Közös jegyük azonban, hogy a magyar impérium visszatérte és a terület újbóli román birtokbavétele közti időszakkal szinte nem vagy egyáltalán nem foglalkoznak: szerzőik számára 1940. augusztus 30-a nemcsak korszakhatárnak tűnik, hanem szinte egy „elbeszélhetetlen korszak” kezdetének is.³ Kivételek természetesen vannak – bár inkább csak az egykori négy székely vármegyéből⁴ –, s közülük különösen érdekesek azok, melyek elbeszéltek forrásokat, visszaemlékezéseket használnak fel, mint Gazda József meglehetősen nagy adatgyűjtésre alapozott tanulmánysorozata a Székelyföld folyóiratban.⁵

Jelen tanulmányban 74 interjú alapján azt szeretnénk vizsgálat tárgyává tenni, hogy hogyan is emlékeznek az egykori szemtanúk a „kicsiny magyar világnak”, illetve „kicsiny magyar időnek” nevezett, négyéves időszakra, amikor a második bécsi döntés következtében Észak-Erdély újra magyar főhatalom alá került. A bemutatott interjúk alanyai többségének lakóhelye Szatmár vármegyének az 1920-ban Romániához csatolt része volt, tizenhatan pedig Máramaros vármegyét jelölték meg akkori tartózkodási helyükül, hárman a trianoni Magyarországhoz tartozó Csenger község akkori és mai lakói.

A kutatás eredeti célja az Országos Nép- és Családvédelmi Alap, az 1940. évi XXIII. törvénycikkkel létrehozott, de Szatmárban már 1938–39-ben kísérletként megszervezett ONCSA munkásságának pontosabb megismerése volt. Az interjúk többsége ezért oly módon készült, hogy a jól felismerhetően az Alap építőtevékenysége nyomán létrejött házak, házsorok, telepek családjait, illetve a családok idősebb tagjait szólítottuk meg, és igyekeztünk tőlük információkat szerezni. Más esetekben a beszélgetőpartnereket a helyi plébánosok, lelkészek, olykor pedig a polgármesterek segítségével kutattuk fel. Jóllehet eredeti elképzelésünk az 1940–44 közötti időszak szociálpolitikájának megismerése volt, a beszélgetések során nagyon hamar az akkori viszonyokra terelődött a szó, olykor visszafordíthatatlanul eltérve az eredeti témától. Érdeemes megjegyezni, hogy az egykori juttatottak vagy azok leszármazottai – érthető módon – nem voltak különösen büszkék arra a körülményre, hogy szegénységükre való tekintettel jutottak a házhoz; ehhez hozzájárult, hogy gondozásuk a mintának számító Szatmár vármegyében mintaszerűen gondos volt, ami nem egy esetben meglehetősen gyakori, már-már zaklatásszámba is menő ellenőrzést jelentett; a telepeket pedig a falvak népe nem egy esetben szegénytelepként vagy más gúnynéven emlegette, az ott élőket többé-kevésbé kiközösítették, de legalábbis elkülönültek tőlük. (Sajátos módon a másik egykori feltétel, a sok testvér megléte már sokkal kevésbé váltott ki ellenérzéseket a beszélgetés folyamán, jóllehet a 6-8 gyerek, amennyivel ezek a családok nemegyszer rendelkeztek, ekkor már elég ritkának számított ezen a vidéken.)

Az interjúk 2000 és 2005 között készültek. Az eredeti tervekben vezetett interjúk szerepeltek, melyek azonban szinte mindig szabad beszélgetésbe váltottak át. Az adatközlők összetétele a következőképpen alakult: 1940-ben öt éven alul volt 6 fő; ők valószínűleg a legtöbb elbeszélte eseményre szüleik leírásából emlékeztek (ezt olykor jelezték is, de nem mindig, olykor pedig bizonytalanok voltak benne, hogy az eseményeket mesélték-e nekik, vagy átélték őket). 32 személy kora hat és tizennégy év között volt a bevonuláskor,

így nagyobb részt gyermekfejjel élték meg az 1940–44 közötti éveket. 28 fő tizennégy–tizennyolc éves volt, míg nyolc fő volt 1940-ben többé-kevésbé felnőttnek tekinthető (közülük hárman az interjúkészítéskor 90 éven felül voltak). Általánosságban elmondható, hogy csaknem valamennyi beszélgetőpartner egyszerű, többnyire földmunkás vagy törpebirtokos családból származott, iskolai végzettségük pedig négy és nyolc elemi között volt, mindössze négyen végeztek ipariskolát, egy fő pedig középiskolát. (Az apák foglalkozása között szerepelt négy olyan is, mely a „községi alkalmazott” kategóriába sorolható – mezőőr, kézbesítő, kisbíró –, de esetükben semmilyen különbséget sem lehetett felfedezni az előző csoporttól, ha csak azt nem, hogy gyaníthatóan foglalkozásuk előnyt jelentett az ONCSA-juttatás odaítélésénél.) Kivételt képezett hat idős szatmárnémeti személy, akiknek az apja gyári munkás volt, további három, kisiparos családfenntartóval, kettő-kettő pedig kereskedősegéd és pincér (!) foglalkozást jelölt meg. Ők egyetlen kivétellel vagy szakmát tanultak (kilenc fő), vagy középiskolát végeztek (egy fő).

Az adatközlők iskolai tanulmányaik alakulása ebben az esetben kettős fontossággal bír: egyfelől nyilván befolyásolta, sőt meghatározta általános műveltségüket, ismeretanyagukat és történelem-szemléletüket, a múlt képének megformálását, másfelől pedig az 1940-es évekről, a magyar uralomról vagy egyáltalában nem tanultak az iskolában, vagy csak nagyon felületesen. Nem igaz ez persze azokra, akik éppen 1940–44 között koptatták az iskolai padokat: az ő múlt-képüket sok elemében alapvetően meghatározta az iskola, bár elbeszéléseikből gyaníthatóan nem is annyira az ott szerzett tudáselemek, tanterv által előírt ismeretek, hanem inkább az iskolai élmények: egy-egy ünnepség, a tanító sokszor a múlt által megszüpített személye, stb.

A múlt elbeszélésében a kezdőpont csaknem mindig 1940 szeptembere, a magyar Honvédség bevonulása volt. Ez olykor a beszélgetés menetében is kiindulópont-szerepet kapott, de korántsem mindig: általában a bizalmi légkör kialakulása, a feloldódás után fogott hozzá a legtöbb adatközlő „életének legszebb napja” elbeszéléséhez. Ez, ismerve a romániai sajtónak, rádiónak, tévének, és az emlékművek által elbeszél, többé-kevésbé kötelezően egyen-múltnak az ezekkel a napokkal kapcsolatos, ma sem szűnő, de már 1945-ben elkezdődő propagandáját, érthetőnek mondható. Tovább árnyalta a képet, hogy a kérdező anyaországi személy volt, és az adatközlők ezzel tisztában is voltak. Néhány esetben az interakció menetében is törést okozott ez, például többször megesett, hogy a kérdezett kitért egyes kényesebb kérdések elől – pl. az anyaországi tisztviselők megítélése –, de olyan is többször előfordult, hogy a beszélgetőpartner egy idő után feltette magának a kérdést: vajon ez a négy év a magyarországi magyar és romániai magyar emberek közös történetét alkotta-e, vagy valami olyasmit, amihez a mai határon túl élőknek nem sok közük van. (Jellemzően egy kivételével az ezt a kételyt megfogalmazók, és arra különben választ adni nem merők vagy akarók egy kivételével vagy maguk, vagy gyermekeik rendszeresen átjártak Magyarországra mezőgazdasági napszámmunkára, ahol egyfelől a számukra sértő „lerománózást” kellett gyakorta megélniük, másfelől pedig azt, hogy a határon számukra túleső magyarok a legtöbb esetben még csak nem halottak erről az időszakról.)

Az interjúk során a legtöbb esetben egyértelműen kiderült, hogy az adatközlők a négy évre vonatkozó információ-elemekkel életük folyamán gyakorta találkoztak, és tudták, egyes esetekben saját bőrükön is megtapasztalhatták, hogy a témáról beszélni veszélyes. Jó példa erre egy kilencvenen túli bácsi „kommentárja”: „Elmondom én magának úgy, ahogy volt a bevonulást. Nem gyerek voltam, emlékszem rá jól. Ötven évig nem volt szabad róla igazat szólani, ötven évig! Még a feleségemmel, a gyerekekkel sem szólhatunk róla, mert féltünk, hogy eljár a szájuk az iskolában. Erről csak ezek a sz****-ak

szólhattak,⁶ de azok meg hazudoztak csak össze-vissza róla. Hát én most elmondom magának, nem megyek úgy a sírba, hogy el ne mondjam. Meg is írhatja nyugodtan: velem ugyan már mit tudnának csinálni?”

A bevonulás napjainak leírása teljesen azonosnak mondható (kivéve a csengeriek esetében, ahogy arról még szólunk): dülva-fülva, vagy éppen kapkodva távozó, sőt menekülő román katonák, a motoron–kerékpáron–lovon (de többnyire motoron) megjelenő első magányos honvéd, majd a zöm szekéren, helyenként teherautón és olykor páncélosokkal, díszkapu, virágszönyeg, beszédek a helyi notabilitás vagy a lelkész szájából, öröm-csókok és könnyek, sírva elénekelt Himnusz, titokban őrzött és végre szabadon kitehető magyar zászló, sőt zászlók. A teljes sablonosság gyanút kelthet, annak ellenére, hogy a korabeli ünnepek általában így zajlottak le.⁷ Néhány esetben azonban bizonyítható is, hogy olykor egyfajta népmondai jelenséggel van dolga az adatgyűjtőnek: a határszéli Lázári esetében például négy szinte szóról szóra egyező leírást közöltek a bevonulásról, ketten még a magyar ezredes beszédéből is tudtak két-három (tökéletesen sablonos) mondatot idézni – ám a katolikus plébánia Historia domusába elkeseredetten írta be a falu akkori plébánosa, hogy őket bizony elkerülték a katonák, még a félelmében alaposan beivott és elbújt román községi rendőrtől is csak napokkal később tudtak megszabadulni a lakosok.⁸ A román kivonulással kapcsolatos, általános negatív élmények, különösen a szervezetlenség, kapkodás, fegyelmezetlenség képe sem teljesen igazolható: a fennmaradt, főleg egyházi dokumentumok különösebb pusztításról – a hosszabb ideje beszállásolt katonák rendszeres rekvirálásait nem ideszámítva – nem tudósítanak;⁹ egyebek mellett L. Balogh Béni ismert könyvéből is úgy tűnik ki, hogy a román hadvezetés eleve számolt a szatmári részek átadásával.¹⁰ Azonos jelenség csaknem minden leírásban, elbeszélésben a negatív elemek hiánya is: mindössze négy esetben fordult elő a „jöttek lovon meg tankon, aztán pár év múlva itthagytak minket a [helybéli] románoknak”, vagy illetve ezzel azonos tartalmú kitétel.

A kollektív emlékezet kialakulására, működésére további példát szolgáltat, hogy senki sem tudta felidézni: pontosan mi történt a megyebeli nagybirtokok 1920-ban elvett földjeit megkapó román telepeseikkel.¹¹ Általában tudták, hogy többségükben elhagyták házaikat, földjeiket, de hogy kivonuló román közigazgatással és katonákkal távoztak-e, vagy később kellett útra kelniük (önként vagy ilyen-olyan kényszer hatására), azt senki sem tudta – vagy akarta, netán merte – elmondani.¹² Levéltári adatok szerint egy részüket a bevonuló katonaság illetve rendfenntartó alakulatok kényszerítették távozásra – nemegyszer a régi vagy újabb keletű sérelmekért bosszút állni akaró, többnyire közeli településekről jött magyar lakosság csendes asszisztációjá, vagy éppen aktív részvétele mellett. Hónapokkal később, egy második délre vándorlási hullámmal¹³ már nem annyira a tényleges atrocitásoktól való félelem, hanem inkább a biztonság utáni vágy és a bukaresti propaganda indított el.¹⁴ A terület magyar lakossága esetében a román kivándorlásról, optálásról, illetve annak körülményeiről szóló emlékek továbbadása, de talán megélése útjába is igen erős falat épített az a körülmény, hogy 1944-ben a visszatérő román katonaság és közigazgatás – ismét csak civilek, de ezúttal román lakosság részvételével – nem egyszer véresen torolta meg a négy évvel korábbi atrocitásokat,¹⁵ másfelől a „hivatalos történelem” a magyarság kollektív bűnössége képzetének felkeltéséhez kiválóan alkalmas eszköznek találta – sőt, találja – a történesek folyamatos napirenden tartását.

Szintén nem maradtak igazán megbízható emlékképek a – nem túl nagyszámú – magyar lakossággal keverten élő románok érzelmeiről, vagy ha igen, akkor azok teljesen az általánosság szintjén maradtak („Hát ugye azok sírtak, meg féltek, úgy emlékszem el is szökdöstek sokan, de inkább a fiatalabbja, a legények. De mifelénk azok sem sokan,

mert egy öreg papjuk volt, az meg nem tüzelte őket, hogy menjenek. Pár napig talán nem nagyon mentek ki az utcára, de hát errefelé nem bántottak senkit sem. Nem úgy, mint mikor visszafelé jöttek, ugye.”¹⁶) Más a helyzet azokkal az adatközlőkkel, akik nagyobb részt román lakosságú területen éltek meg a hatalomváltozást: Avasfelsőfaluból pl. két, egymástól függetlenül nyilatkozó személy¹⁷ (az egyik 1946 vagy 1947 óta Magyarországon él) egybevágóan emlékezett arra, hogy a falujuk papja ellenállásra, elrejtőzésre, „partizánkodásra” [sic!] biztatta a fiatalokat, akik közül jó néhányan szót is fogadtak (maga a szó – „partizánkodás” is figyelmet érdemel, mert csaknem biztos, hogy később került a történetbe, és a pápa nem ezt a kifejezést használta). Innen, az Avasból más beszámolók is tartalmazták, hogy félelem, sőt rettegés előzte meg a magyar csapatok beérkezését: a román lakosok a Honvédségtől féltek, a magyarok meg tőlük...¹⁸

A másik biztos pont az elbeszélésekben 1944–45, az újabb határváltozás, a román csapatok bevonulása és a közigazgatás újbóli bevezetése (érdekes módon a szovjet katonai közigazgatás emléke szinte teljesen elenyészett, pedig az egyházi források rendre megemlékeztek az orosz katonákkal való kényszerű kapcsolatáról, illetve korábban a harcokban elesettek és eltemetettek között is feltűnnek neveik). Erről az időszakról azonban az adatközlők nem vagy csak nagyon kevéssé kelletlenül voltak hajlandóak beszélni: egyfelől az emlékek kegyetlensége okán, másrészt egyfajta öncenzúra miatt.

A sablonosság, helyesebben az azonos minták követése a múlt elbeszélése során több más területen is megfigyelhető volt az adatközlőknél. A katonaságtól, háborútól való félelem csaknem mindegyik elbeszélésben jelen volt, amit különösen érthetővé tett, hogy nem közvetlenül, személyükben érintette őket a behívás, frontszolgálat és annak veszélyei, hanem eltartójukon, apjukon – esetleg, ritkábban testvéreiken – keresztül. Az ONCSA-juttatottak részben kiszolgáltatottabb helyzetben voltak, mint a környezetükben élők: eleve szegény családokról volt szó, így (tartalékok híján): ha az apa, családfenntartó kényszerű távolléte vagy különösen elvesztése a csaknem biztos és teljes nyomort talán nem is hozta magával (a hatósági hadigondozás során az ONCSA-s családokra a közhatalom igyekezett külön gondot fordítani), de a bizonytalan holnap kínzó érzését mindenképpen. Ugyan a teletszerűen épített ONCSA-házak esetében a juttatottaktól elvárták, hogy baj, szükséghelyzet esetén segítsék egymást, és ki is alakult – részben a falusi vagy városi közeg elutasítása nyomán – egy többé-kevésbé erős belső kohézió, de ez korántsem volt érzelmileg olyan erős, mint a családi kötelék.

Az elbeszélésekben az 1940 ősze és 1944 hasonló időszaka közti négy év ábrázolásakor közös pont továbbá a szegénységre való emlékezés is. Érdekes módon azonban ennek ábrázolásakor legtöbbször nem a személyes érintettségre esik a hangsúly, hanem a „mindenki szegény volt akkor”¹⁹, „cudar világ volt akkor”²⁰ jellegű beállítás a jellemzőbb. Ennek az okai között fel lehet találni a ténylegesen rossz életkörülményeket, a mindenkit érintő, Szatmárban kevésbé, Máramarosban annál inkább érezhető élelmiszerhiányt és a mindenütt ható jegyrendszert és feketepiacot – nemigen volt szappan, talpbőr, szövet, fonal, petróleum, hogy csak néhány cikket említsünk –, azonban markánsan jelentkezik egyfajta múlt-megszépítési szándék is: „cudar világ volt akkor – de ami utána jött, az sokkal rosszabb volt...”²¹ Ebben a nemzeti szempont a legtöbb esetben meglehetősen nagy szerepet játszik: Szatmárban ugyanis az 1945-öt követő néhány év viszonylagos termelési biztonságot, a közellátás területén pedig, ha nem is bőséget, de a korábbi időszakhoz képest némi nyugalmat hozott.

A magyar főhatalom évei azonban nemcsak olyanképp jelentettek tabutémát, hogy arról a későbbi román hatalom mindenütt jelenlévő figyelme miatt nem volt szabad jót mondani, hanem abból a szempontból is, hogy – részben az előbb említett körülményből

kifolyólag – szinte „árulásnak” tűnt rosszat mondani rá. Az adatközlők csak vonakodva, kérdésekre válaszolva, kelleetlenül meséltek a fekete kenyérről, a megfoltozhatatlan lyukas cipőtálpáról, vagy éppen a mezítláb látogatott (és télen emiatt teljesen elkerült) iskoláról, illetve az árushiányról.²² A csendőrök vagy a községi jegyző viselkedése, úrhatnámúsága, esetleg durvasága miatt ugyan az adatközlők csaknem fele panaszkodott, de rögtön hozzátette: a román időkben – tehát a magyar főhatalom éveitől és után – sokkal rosszabb volt mindez. Mindössze egyetlen interjú fordult elő, ahol az ilyen, kellemetlen emlékeket máig indulattal idézte fel az adatközlő (a csendőrök összeverték, mert román barátaival a „Borsókenyér, facipő / Ezt hozta a szebb jövő” gúnydalocskát énekelte magyarul²³), másutt inkább a probléma eliminálásának a szándékával lehetett találkozni.

Tabunak számítottak a határ eltűntével kapcsolatos negatív emlékek is, pedig a határ közelében élő lakosság egyik lényeges kereseti forrása 1940 előtt a sokak által többé-kevésbé rendszeresen üzött, jól jövedelmező csempészet volt (Romániából az ott sokkal olcsóbb petróleumot, Magyarországról pedig olykor lisztet vittek át a határon; a magyar járőröket kifigyelték, a románokat lefizették...).²⁴ Az ennek megszűntével beálló élet-színvonal-romlást azonban az adatközlők soha nem maguktól említették meg, hanem csak – többnyire ismételt – kérdésre, kelleetlenül beszéltek róla. (Pedig a kilenc személy, aki a határ közelében lakott, nyilván őrizte a törvények egykori áthágásának emlékét, mert a csempészet említése után meglehetősen egybevágóan sorolták a csempészett árucikkeket, élükön a petróleummal.) Ugyanakkor általában elmondható, hogy bizonyos csalódottság-érzetet csaknem minden adatközlő elbeszélésében tapasztalni lehetett; a főhatalomváltás előtti hónapok bizonytalansága és a katonaság jelenléte, illetve a román nemzetiségpolitikának a falvak mindennapjai szintjén is ható következményei miatti rossz életkörülmények olyan felfokozott várakozással töltötte el a terület magyar lakosságát, aminek az új impérium nem tudott megfelelni. Az interjúk során az adatközlők legalább harmada említette ezt, ám a csalódást jellemzően nem az impériumváltásnak, hanem saját és környezete tájékozatlanságának tulajdonította (amiben persze szerepe lehetett az interjúkészítő személyének, ti. anyaországi mivoltának is). Furcsa módon a néha lehetetlenségig felfokozott várakozás („mink akkor azt hittük, hogy mától kolbászból lesz még a kerítés is”²⁵) nemcsak az Avas-hegységben élőkre, hanem a határ mentén lakó és Magyarországra – többnyire illegálisan – rendszeresen átlépőkre vagy ilyenekkel napi kapcsolatot tartókra is jellemző volt (bár az megjegyzendő, hogy a mozgósítás és a határ megerősítése miatt 1939–40-ben nemcsak a határ átlépése, de még megközelítése is életveszélyessé vált).²⁶ A kérdés megoldására tett kísérletként gondolhatnánk a román propagandára adott illetén, eltúlzott válasza is (az ugyanis Magyarországot mint a grófok és a nyomorgó parasztok országát mutatta be nagy előszeretettel); csakhogy a határtérség falvaiban újságot – főleg román újságot – az adatközlők szerint nemigen forgattak, rádiókészülékek sem voltak (részben a szegénység miatt, részben, mert a hadműveleti területnek minősített településeken a hatóság összeszedte azokat, amire ráadásul az szolgáltatott okot, hogy a lakosság a román adók helyett Budapestet hallgatta...²⁷)

Érdekes – és érthető – ellentétet mutat fel a trianoni határon túl, Romániában élő (vagy legalábbis 1940–44 között ott élt) adatközlők véleménye az anyaországi Csenger faluban felvett interjúkéval. Az 1940-es bevonulást a falu szinte tragédiaként élte meg: ugyanis a csempészés számukra is az egyik fő megélhetési forrás volt (Csenger a határtól néhány kilométerre található). Ráadásul Csenger az ONCSA egyik – kisszámú – mezőgazdasági telepítési kísérletének a színtere is volt, amely tevékenység – a ház-, gép- és állatakcíóval együtt – a korábbi román területek visszacsatolásával megszakadt (valójában a levéltári adatok bizonyítéka szerint 1941 végéig folytatódott).²⁸ Érthetően

a csengeriek életlehetőségeik beszűkülését látták a terület-visszacsatolásban. Az 1940 és 1944 közti évekre általában úgy emlékeztek vissza, hogy tartottak a katonai behívtástól, megemlítették a nehezedő életkörülményeket, ám amikor konkrétan a határváltozásról beszéltek, egyértelműen abban vélték sorsuk rosszabbra fordulását föllelni. (Ezt némiképpen megkérdőjelezi különben, hogy Szatmárnémeti piaca könnyen elérhető és 1941-től szinte kizárólagos értékesítési forrást jelentett számukra, ami legalábbis ellentételezte a határváltozás negatív hatásait, ám ezt csak kérdésre válaszolva, némileg kelletlenül ismerték el.)

Sajátos volt a visszaemlékezésekben az ONCSA szerepe is. Ahogy említettük, a kutatást, eredeti szándék szerint, ennek a pontosabb megismerése érdekében indítottuk. Az egykori juttatottak közül mindössze kilenc főt sikerült megtalálni, sokkal jelentősebb volt ennél, hogy viszonylag sok olyan adatközlőt találtunk, aki felserdült, de a szülei háztartásában élő leány vagy legény volt akkor, amikor a szervezettel kapcsolatba kerültek. A visszaemlékezéseikben egyértelműen nyomon lehet érni a nemi különbséget: míg a férfiak egyértelműen jónak, sőt szinte megváltásnak ábrázolták az ONCSA működését, általában hozzátevé, hogy ma is egy ilyen, a szociális nevelést a szociálpolitikával összekapcsoló, a családot anyagilag felemelő, de együttműködésre is kényszerítő szervezetet látnának szívesen, addig a nők közül többen fogalmaztak meg kritikákat, különösen a családok életébe való paternalista, gyakori és erőteljes beavatkozások miatt. Az eltérés oka véleményünk szerint nem a két nemhez tartozók különböző öntudatossága, büszkesége, hanem az, hogy a zöldkeresztes vagy szociális védőnő (akit visszatérően és árulkodóan „kisasszonynak” neveztek) elsősorban a nőket, a leányokat és édesanyjukat igyekezett átnevelni, főként nekik és nem bátyjaiknak-öccseiknek kellett az olykor súrlódástól sem mentes, és néha a megalázó szituációkat átélniük, érzelmileg kezelniük, akkor és 60-65 év távlatából is. Valószínűleg ebből fakad a magyar idők tisztviselőire, helyi notabilitásaira való emlékek különbözősége is. Míg az említett falusi vezetőkről inkább rossz emlékeket őrzők többsége nő volt, addig a férfiak többsége javarészt pozitív emlékmagyagot hordozott – igaz, általában a korábbi és részben a későbbi román időszak hivatalnokaival, tisztviselőivel vetve össze az 1940–44 közöttieket, egy eset kivételével a megvesztegethetőséget, sőt a megvesztegetés elvárását róva az utóbbiak szemére (az egy kivétel félig-meddig gúnyosan „kifejezetten kellemesnek és hasznosnak” nevezte a baksis és lefizetés rendszerét, mondván: a magyar jegyző „fene nagy tisztességében ... az utolsó baniig” [sic!] beszedte az adót.²⁹

Összefoglalva megállapítható, hogy a Szatmár megyei adatközlők múlt-képében sajátos helyet foglalnak el az 1940–44 közötti évek. Búvópatakként éltek emlékeik több, mint félszáz év hosszát, ám ez a búvópatak még ma is csak részben, félve tör a felszínre, az eltelt idő, az emlékezet és gyakran a mai napig jelen lévő félelmek többszörös szűrőjén keresztül.

JEGYZETEK

* Eredetileg elhangzott a Teleki Pál Emlékbizottság 2005-ös miskolci konferenciáján.

1 Tanulmányunkban a továbbiakban a mai – történelmileg helytelen, de általánosan elfogadott – Észak-Erdély kifejezéseket használjuk a pontosabb, ám terjedős és utolsó tagja miatt talán

félreértésekre is okot adó észak-erdélyi, partiumi is kelet-magyarországi területek vagy vármegyék helyett; megjegyzendő, hogy az 1940 után meghozott törvények és minisztériumok által kiadott rendelet mindig a hosszabb és pontosabb elnevezéssel éltek.

- 2 Kiemelkedik közülük Fleisz János Nagyvárad-monográfiája (Fleisz János: Egy város átalakulása. Nagyvárad a két világháború között. Literátor, Nagyvárad, 2005).
- 3 Jó példa erre Csoma György Nagybánya-kötete, mely különben elég részletesen mutatja be nemcsak a városi múzeum, hanem a város történetét is (Csoma György: Régi dicsőségünk. A múzeum-alapítók és a múzeum. Helvetica, Nagybánya–Baia Mare, 2004).
- 4 Ilyen pl. Oláh Sándor munkássága (Kormányzati fejlesztések a Székelyföldön. 1940–1944. Székelyföld, 2001. 4. 57–82.; Vidékfejlesztés Csík és Udvarhely megyékben 1940–1944 között. Székelyföld, 2003. 7. 95–102.; Kedvezmények és konfliktusok kora. Gazdasági változások Csík megyében 1940–1944 között. Limes, 2001. 3. sz. 89–104.; de különösen a csak kéziratban meglévő, kiadásra váró összefoglaló munka: Székelyföldi modernizáció 1940–1944. Csíkszereda, 2002. Teleki László Alapítvány, kéziratár.
- 5 Megtörni, beolvasztani. A Székelyföld történetéből. Székelyföld, 2002. 10. 132–155.; Gazdasági helyzet a két világháború között. Uo., 2002. 12. 117–142.; A megmaradás szalmaszájai. Uo., 2003. 4. 109–132.; Szolgálatban. Uo., 2003. 6. 117–141.; Templom és iskola. Uo., 2003. 8. 114–137.; Politikai harcok a két világháború között. Uo., 2003. 12. 120–144.; Megint háború. Uo., 2004. 12. 111–120. Megjegyzendő, hogy még ez az írásorozat is elsősorban az 1920–1940 közti román érával foglalkozik elsősorban.
- 6 Az erősen illemsértő kifejezés – mint ahogy az utólagos rákérdézésnél kiderült – nemcsak, sőt nem is elsősorban a román közvélemény-formáló, propaganda-forrásokra vonatkozott, hanem a hasonló tartalmat mutató magyar nyelvű lapokra.
- 7 Jó példa erre a számos újságbeszámolón kívül: Nótaszóval köszöntünk! Útmutató az országgyarapodással kapcsolatos népünnepélyek szervezőinek. Szatmárnémeti, 1940. (A nyolcadrét iv füzet a Szatmárnémeti Katolikus Püspökség még rendezetlen 1940-es iratanyagából került elő, 2009.)
- 8 Utólag valószínűsíthető, hogy a magyar csapatok a Csenger–Szatmárnémeti és a Halmi–Szatmárnémeti közutakat és a (Huszti)–Halmi–Szatmárnémeti vasútvonalat használhatták a bevonuláskor.
- 9 A Szatmárnémeti Katolikus Püspökség 1940. decemberi felmérése szerint kisebb, a beszélőlásból eredő iskolai és templomi károkat és egyes fosztogatásokat, kisebb atrocitásokat leszámítva nem voltak károsodások; a plébánosok is inkább a hosszas beszállás alatti érzékeny veszteségeikre panaszkodtak.
- 10 L. Balogh Béni: A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés. Pro-Print, Csíkszerda, 2002.
- 11 Ezek számát nagyjából 400–500 háztartásra becsülhetjük.
- 12 Miniszterelnökségi átirat. Észak-Erdélyi fővezér-ségi kormány megbízott iratai MOL K-53. 1. cs. szám nélkül.
- 13 Szatmár vármegye főispánjának jelentése a görögkatolikus és görögkeleti templomépítkezésekről. A visszacsatolt keleti és erdélyi területek egyházi ügyei. MOL K-150. Bm. Ált. 2839. cs. 31. p. tét.; Román telepések optálási ügye. 1941-6-7036. MOL K-149. dob.
- 14 Utóbbira példa: Egy évi magyar uralom Észak-Erdélyben. Monitorul Official, București, 1942. Magyar fordítás. Külügyminisztérium Békeelőkészítő iratok, MOL XIX-J-1-a. 58. dob.
- 15 Erre szolgált adatokat pl.: A múltat be kell vallani. Szatmár [sic!] egyházmegye papjainak visszaemlékezései a második világháború helyi eseményeire és más háborús dokumentumok a Szatmári Püspöki és Káptalani Levéltár dokumentumaiból. Szatmárnémeti, 2006.
- 16 Sz. N.-né szamosdobi adatközlő, 2004. július 22.
- 17 Kovács Mártonné Szabó Teréz (interjú: Budapest, 2004. szeptember 4.) és Lajosné Hámi Margit (Budapest, 2005. február 20.)
- 18 Nickl Henrik, Vámfalu, 2004. július 26.; Szabó Péter, Avasfelsőfalu, 2004. augusztus 1.; Furman Vendel, Szatmárnémeti, 2004. július 30.; Tomek Vasile-né Kroumann Erzsébet, 2004. szeptember 30.; valamennyien Avasfelsőfalon éltek meg a bevonulást.
- 19 Karács József, Avasfelsőfalu, 2004. szeptember 28.
- 20 Bandi Lajosné, Batiz, 2004. augusztus 25.
- 21 Szabó Tibor János (Ioan Tiberiu Sabou), 2002. október 25–26.
- 22 Érdekes módon a petróleum hiánya, adagolása és radikális áremelkedése kivételnek számított, arra csaknem mindenki emlékezett, illetve önként említették meg, talán azért is, mert még egyszerű ember számára is nyilvánvaló volt, hogy ez a két ország eltérő viszonyaiból fakad, illetve joggal remélhették, hogy a jelenség nem lesz tartós.
- 23 K. G. M., Szatmárnémeti, 2004. július 22.
- 24 Kozma János, Halmi, 2001. szeptember 2.
- 25 Baróti József, Batarcs, 2002. március 7.
- 26 Az egyik adatközlő (Kiss Kálmáné Vlaicu Irén) édesapját 1940 nyarán egy elbitangolt téhen keresése közben negyedmagával lötték le az adatközlő szerint román grancsárok [?]; az áldozatokból csak egyikük élte túl.
- 27 1940-6-7923. MOL K-149. 72. dob.
- 28 Szatmár vármegyei Közjóléti Szövetkezet 1944-es költségvetése. Országos Szociális Felügyelőség iratai, MOL K-566. 17. cs.
- 29 Nagy-Károlyi Vencel, Lázári, 2004. október 8.